Iš: Anne Applebaum. Gulago istorija, Vilnius: Baltos lankos, 2009

Vertė Rasa Drazdauskienė

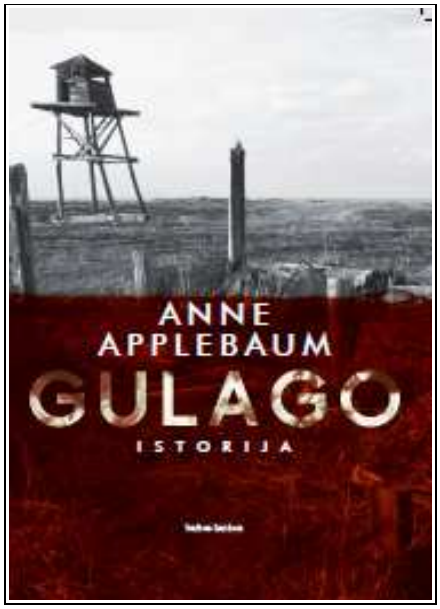

Baltosios jūros kanalas

[...] Pirmiausia kanalas reiškė – ir tai suvokė daugybė rusų – labai senos svajonės išsipildymą. Pirmieji planai nutiesti tokį vandens kelią buvo nubraižyti dar XVIII a., kai caro pirkliai ieškojo būdų, kaip laivus su mediena ir mineralais nuo šaltų Baltosios jūros pakrančių perkelti į komercinius Baltijos jūros uostus, nedarant 370 mylių ilgio lanksto per Arkties vandenyną palei ilgą Norvegijos pakrantę.

Be to, tai buvo nepaprastai, net neprotingai rizikingas ir ambicingas projektas, turbūt dėl to niekas anksčiau nemėgino jo įgyvendinti. Reikėjo iškasti 141 mylios ilgio kanalą, pastatyti penkias užtvankas ir devyniolika šliuzų. Sovietų planuotojai ketino viską pastatyti, naudodamiesi pačiomis paprasčiausiomis technologijomis, pramonės nepaliestame Tolimosios Šiaurės regione, kuris iki šiol nepakankamai ištirtas ir kuris, Maksimo Gorkio žodžiais tariant, buvo „hidrologinė *terra incognita*“. Tačiau visa tai veikiausiai tik dar labiau paskatino Staliną imtis projekto. Jis norėjo technologijų pergalės, kurios taip ir nepavyko pasiekti senajam režimui, ir nekantravo kuo greičiau jos sulaukti. Jis reikalavo ne tik iškasti kanalą, bet ir baigti visus darbus per dvidešimt mėnesių. Kai kanalas bus užbaigtas, jam bus suteiktas Stalino vardas.

Stalinas buvo pagrindinis Baltosios jūros kanalo idėjos autorius ir būtent jis reikalavo, kad kanalas būtų iškastas kalinių jėgomis. Prieš pradedant tiesimo darbus, jis įnirtingai smerkė tuos, kurie drįso abejoti, ar toks brangus projektas iš tiesų reikalingas, turėdami galvoje nelabai intensyvią laivybą Baltojoje jūroje. „Man sakė, – rašė jis Molotovui, – kad Rykovas ir Kviringas priešinasi Politinio biuro sprendimui, nori užgniaužti Šiaurės kanalo klausimą. Juos reikia gerai pakratyti ir suduoti per nagus.“ Politinio biuro susirinkime, kuriame svarstytas kanalo klausimas, Stalinas irgi paskubomis parašė piktą raštelį, aiškiai liudijantį jo tikėjimą kalinių darbo nauda: „Kalbant apie šiaurinę kanalo dalį, aš esu linkęs pasikliauti GPU [kalinių darbu]. Sykiu reikia paskirti specialistą, kad dar kartą apskaičiuotų pirmo sektoriaus darbų išlaidas... Per daug.“

Stalino norų niekas neslėpė. Pabaigus kanalo tiesimą, jo administratorius pasveikino Staliną ir už „drąsą“ apsiimant statyti tokį „hidrotechnikos gigantą“, ir už „nuostabų faktą, kad šis darbas buvo atliktas nepaprastos darbo jėgos“. Stalino ranka matoma ir iš to, kaip greitai pradėti

kanalo darbai. Sprendimas pradėti statybas buvo priimtas 1931 m. vasarį, o darbai prasidėjo rugsėjį, inžinerijos darbams ir pirminei teritorijos apžiūrai skyrus vos septynis mėnesius.

Administraciniu, fiziniu ir net psichologiniu požiūriu pirmieji kalėjimo lageriai, susiję su Baltosios jūros kanalu, buvo SLON'o padalinys. Kanalo lageriai buvo organizuoti pagal SLON'o modelį, juose buvo naudojama SLON'o įranga, darbus valdė SLON'o kadrai. Kai tik prasidėjo naujojo projekto darbai, kanalo tiesimo vadovybė iškart perkėlė prie jo daug kalinių iš SLON'o lagerių žemyne ir Solovkų salose. Gali būti, kad iš pradžių senoji SLON'o ir naujoji Baltosios jūros kanalo biurokratija rungėsi, kuri kontroliuos šį projektą – bet kanalo vadovybė laimėjo. Galiausiai SLON'as neteko savarankiškumo. Solovkų kremliuje buvo įrengtas griežto režimo kalėjimas, o Solovkų salynas virto eiliniu Belbaltlago – Baltosios ir Baltijos (*Belomor-Baltijskij*) pataisos darbų lagerio – padaliniu. Iš SLON'o į kanalo statybas buvo perkelta daug prižiūrėtojų ir aukščiausių OGPU administratorių. Tarp jų, kaip jau minėjome, buvo Naftalijus Frenkelis, jis vadovavo kasdieniams kanalo statymo darbams nuo 1931 m. lapkričio iki pat pabaigos.

Išlikusių gyvų kalinių atsiminimuose chaosas, lydėjęs kanalo kasimo darbus, įgyja kone mitologinius matmenis. Reikėjo taupyti pinigus, vadinasi, kaliniai vietoj metalo ir cemento turėjo naudoti medį, smėlį ir akmenis. Visur, kur galima, stengtasi apsiriboti tik būtiniausiais darbais. Po ilgų diskusijų nuspręsta kasti kanalą tiktai dvylikos pėdų gylio: tokio gylio vos užteko laivybai. Kadangi modernios technologijos buvo arba pernelyg brangios, arba jų išvis nebuvo, kanalo planuotojai naudojo nepaprastai daug nekvalifikuotos darbo jėgos. Apytikriai 170 000 kalinių ir „specialiųjų tremtinių", kurie dirbo prie kanalo dvidešimt vieną jo statybos mėnesį, kasė patį kanalą ir statė didžiules užtvankas bei šliuzus, naudojo medinius kastuvus, rankų darbo pjūklus, kirvius ir karučius.

Tų laikų fotografijose įrankiai iš tiesų atrodo primityvūs, tačiau tikrasis jų primityvumas atsiskleidžia pažvelgus iš arčiau. Kai kurie įrankiai iki šiol tebėra Medvežjegorske, buvusiuose kanalo vartuose ir Belbaltlago „sostinėje". Dabar Medvežjegorskas – pamirštas Karelijos kaimas, garsėjantis tik milžinišku, tuščiu, tarakonais aptekusiu viešbučiu ir nedideliu vietos istorijos muziejumi. Jame eksponuojami kirviai iš tiesų tėra paaštrinto metalo luitai, odos skiautėmis ar virvėmis pririšti prie medinio koto. Pjūklai – geležies lakštai negrabiai išpjaustytais dantimis. Užuot naudoję dinamitą, kaliniai skaldė didžiules uolas kūjais – metalo gabalais, užmautais ant medinių kotų, – kuriais į akmenį kaldavo geležies strypus.

Viskas, pradedant karučiais ir baigiant pastoliais, buvo pasigaminta savo rankomis. Vienas kalinys prisimena, kad „nebuvo jokios technikos. Net paprastas automobilis buvo retenybė. Viską darėme rankomis, kartais pasitelkę arklius. Rankomis kasėme žemę, karučiais ją vežėme, rankomis skaldėme kalvas ir gabenome akmenis". Net sovietų propaganda gyrėsi, kad akmenys iš

kanalo vagos būdavo išgabenami „Belomoro fordais... sunkiasvoriais sunkvežimiais keturiais mažais, kietais mediniais ratais, pagamintais iš rąstų“.

Gyvenimo sąlygos buvo ne ką geresnės, nors ir kaip stengėsi OGPU viršininkas Genrichas Jagoda, kuris buvo politiškai atsakingas už projektą. Jis, atrodo, nuoširdžiai tikėjo, kad, norint užbaigti kanalo statybas laiku, kaliniams reikia sukurti padorias gyvenimo sąlygas, ir dažnai persekiojo lagerių komendantus, kad šie geriau elgtųsi su kaliniais, liepė jiems „kiek įmanoma labiau rūpintis, kad kaliniai būtų tinkamai maitinami, aprengti ir apauti“. Komendantai juo sekė, kaip ir 1933 m. juo sekė projekto Solovkų padalinio viršininkas. Be kita ko, jis nurodė valdiniams panaikinti vakare nutįstančias eiles prie maisto, likviduoti vagystes iš virtuvių ir apriboti vakarinio patikrinimo laiką, kad šis neužtruktų ilgiau nei valandą. Apskritai oficialios maisto davinio normos buvo didesnės, negu jos bus po kelerių metų, o tarp rekomenduojamų produktų buvo dešra ir arbata. Teoriškai kiekvienas kalinys kasmet gaudavo naujus darbo drabužius.

Vis dėlto baisi skuba ir planavimo trūkumas kėlė žmonėms daug kančių. Vykstant kanalo kasimo darbams, pakeliui reikėjo statyti vis naujas lagerių gyvenvietes. Kaskart atvykę į naują vietą kaliniai ir tremtiniai nerasdavo ničnieko. Prieš pradėdami darbą jie dar turėdavo pasistatyti medinius barakus ir pasirūpinti maisto tiekimu. Kartais ledinės šaltos Karelijos žiemos spėdavo juos nugalabyti dar jiems nebaigus spręsti šių užduočių. Pagal vienus skaičiavimus mirė daugiau kaip 25 000 kalinių, nors į šį skaičių neįtraukti tie, kurie dėl ligos ar nelaimingo atsitikimo buvo paleisti į laisvę ir netrukus mirė. Vienas kalinys, F. A. Losevas, žmonai rašė, kad svajoja būti Butyrkų kalėjime, nes čia jam tenka miegoti ant gultų su tokia daugybe žmonių, kad „naktį, kai žmogus verčiasi nuo vieno šono ant kito, verstis privalo dar keturi ar penki jo kaimynai“. Dar beviltiškesnis paauglio, buožių tremtinių sūnaus, pasakojimas – vaikiną su visa šeima ištrėmė į gyvenvietę prie kanalo, ją kaip tik tada pradėjo statyti:

Galiausiai mes apsigyvenome barake su dviaukščiais gultais. Kadangi mūsų šeimoje buvo vaikų, mums paskyrė pirmą aukštą. Barakas buvo ilgas ir šaltas. Krosnys kūrenamos visą parą, nes Karelijoje malkų netrūko... mūsų tėvas, pagrindinis šeimos maitintojas, gaudavo mums visiems trečdalį kibiro žalsvos sriubos, kurios tamsiose gelmėse plaukiodavo du trys žali pomidorai arba agurkas, ir kelis sušalusios bulvės griežinėlius, sumaišytus su 100–200 gramų miežių arba lęšių.

Dar berniukas prisimena, kad tėvas, statęs naujus namus persikėlėliams, gaudavo 600 gramų duonos. Jo sesuo gaudavo 400 gramų. Tiek maisto turėjo pakakti devyniems šeimos nariams. Ir tada, ir vėliau kai kurios negerovės buvo minimos oficialiose ataskaitose. Belbaltlago Komunistų partijos kuopelės susirinkime 1932 m. rugpjūčio mėnesį buvo skundžiamasi prastai organizuotu

maisto išdavimu, nešvara virtuvėse ir gausėjančiais skorbuto atvejais. Kuopelės sekretorius pesimistiškai rašė: „Neabejoju, kanalas nebus iškastas laiku...“

Tačiau dauguma žmonių negalėjo tuo abejoti. Vis dėlto laiškuose ir pranešimuose, kanalo statybos administracijos atstovų parašytuose per visą kanalo kasimo laiką, jaučiama nuolatinė panika. Stalinas įsakė, kad kanalas būtų iškastas per dvidešimt mėnesių, ir jo statytojai puikiausiai suprato, kad kiekvieno jų karjera, ir veikiausiai gyvybė, priklauso nuo to, ar po dvidešimties mėnesių kanalas bus baigtas. Norėdami paspartinti darbus lagerių komendantai ėmėsi metodų, naudojamų „laisvajame“ darbo pasaulyje, tokių kaip socialistinis darbo brigadų lenktyniavimas – rungtynės, kuri brigada greičiau įvykdys išdirbio normą, perkels akmenis ar iškas duobę, – arba visą naktį trunkantis šturmas, kai kaliniai „savanoriškai“ dirbdavo po dvidešimt keturias ar keturiasdešimt aštuonias valandas iš eilės. Vienas kalinys prisimena aplink darbo vietą iškabintas elektros lempučių girliandas, kad darbininkai galėtų be poilsio dirbti visą parą. Kitas kalinys gavo premiją už gerą darbą – 10 kilogramų baltų miltų ir 5 kilogramus cukraus. Jis atidavė miltus lagerio kepėjams. Šie iškepė iš jų kelis kepalus baltos duonos, ir jis ją visą suvalgė pats, vienu prisėdimu.